

Пролог

МОЗАМБІКСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО*Як подолати бідність?***МОЗАМБІК КИДАЄ ВИКЛИК
«ВЕЛИКИМ ГРАВЦЯМ»**

Із журналу Nuts and volts
28 червня 2011 року, Мапуту
Із друкованої версії The Economist

**КОМПАНІЯ TRES ESTRELAS ПОВІДОМЛЯЄ ПРО НОВИЙ ПРОРИВ
У ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ПАЛИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ**

25 червня, під час ретельно спланованого заходу, присвяченого Дню незалежності країни, компанія Tres Estrelas, яка розташована в Мапуту і є найбільшою бізнес-групою Африки поза межами Південної Африки, оголосила про революційний прорив у технології масового виробництва водневих паливних елементів. «Коли восени 2013 року запрацює наш новий завод, — оголосив сповнений ентузіазму керівник компанії Армандо Нхумайо, — ми зможемо кинути виклик великим гравцям з Японії та США, запропонувавши споживачам кращу якість за ті самі гроші». Аналітики погоджуються, що за новою технологією від Tres Estrelas у найближчому майбутньому водневе паливо замінить спирт як основне джерело палива для автомобілів. «Це, безумовно, стане викликом для провідних виробників спиртового пального, як-от Petrobras у Бразилії та Alconas у Малайзії», — говорить Нельсон Мбеки-Малан, очільник престижного науково-дослідного інституту енергетичної економіки Університету Західного Кейпу Південно-Африканської Республіки.

Свій неймовірний злет у паливній індустрії Tres Estrelas розпочала доволі скромно. У 1968 році компанія експортувала

кеш'ю, це було за 7 років до здобуття Республікою Мозамбік незалежності від Португалії. Потім, унаслідок проведення диверсифікації, компанія зайнялася текстильною промисловістю та рафінуванням цукру. Згодом здійснила ризикований крок, перейшовши до електроніки, спочатку як субпідрядник корейського гіганта Samsung, а потім і як незалежний виробник. Однак заява, зроблена у 2030 році, про те, що наступним напрямком діяльності компанії стане виробництво водневих паливних елементів, викликала значний скепсис. «Усі гадали, що ми несповна розуму, — каже Нхумайо, — відділ паливних елементів тягнув кошти впродовж 17 років. На щастя, у той час у нас не було багато акціонерів зі сторони, які вимагали б миттєвих результатів. Ми були непохитні й продовжували вірити в те, що створення фірми світового рівня потребує тривалої підготовки».

Злет компанії є символом «економічного дива», як і сучасний Мозамбік загалом. У 1995-му, через 3 роки після закінчення 16-річної кровопролитної громадянської війни, дохід на душу населення в Мозамбіку складав лише 80 доларів на рік. Економіка країни справді була найбільш бідною у світі. Глибокі політичні суперечності, повсюдна корупція та низький рівень грамотності в 33% — усе це віщувало гнітючі перспективи. У 2000-му, через 8 років після завершення громадянської війни, мозамбікець досі заробляв у середньому лише 210 доларів на рік, що трохи більше половини середнього доходу ганійця, який складав 350 доларів на рік. Проте відтоді «мозамбікське економічне диво» перетворило країну на одну з найбагатших економік Африки зі стабільним доходом вище середнього. Трохи удачі й зусиль — і в найближчі 20–30 років країна зможе поповнити перелік розвинутих економік.

«Ми не зупинимось на досягнутому, — каже Нхумайо, за лукавою усмішкою якого, як стверджують, ховається залізна рішучість. — Це складна галузь, технології в якій швидко змінюються. Життєві цикли продукту — короткі, і ніхто не може розраховувати на те, що можна довго залишатися лідером ринку, маючи тільки одну інновацію. Конкуренти можуть

з'явитися в будь-який момент». Урешті-решт саме це й сталося з його компанією, яка стала неприємним сюрпризом для американців та японців. Може трапитися, що якийсь маловідомий виробник водневих елементів десь у Нігерії колись вирішить, що якщо Tres Estrelas вдалося вийти з низів і досягти вершини, то чом би й собі не спробувати?

Можливо, Республіці Мозамбик і не вдасться втілити в життя цю мою фантазію. Але якою була б ваша реакція, якби у 1961-му, за сто років до «мозамбикського дива», ви почули, що через 40 років Південна Корея стане одним із провідних світових експортерів мобільних телефонів, які в той час сприймалися виключно як продукт наукової фантастики. Водневі паливні елементи принаймні зараз існують.

У 1961-му, через 8 років після закінчення братовбивчої війни з Північною Кореєю, річний дохід на душу населення в Південній Кореї складав 82 долари. Середній кореєць заробляв менше половини того, що заробляв житель Гани (179 доларів)¹. Кореїська війна, яка, до речі, і розпочалася 25 червня, у День незалежності Республіки Мозамбик, була однією з найкровопролитніших у всій історії людства. Лише за три роки (з 1950 по 1953 рік) вона забрала життя 4 мільйонів людей. Унаслідок конфлікту були зруйновані половини виробничої бази країни і понад 75% залізниці. Та державі вдалося продемонструвати певні організаційні навички, і вже в 1961 році рівень грамотності з жалюгідних 22% — спадок, що його лишило по собі японське колоніальне правління 1910–1945 років, — зріс до 71%. Проте рівень розвитку країни й надалі залишався плачевним. У 1950-х роках у внутрішньому звіті USAID, на той час (та й дотепер) головного агентства США з міжнародного розвитку, Корею назвали «бездонною прірвою». Тоді країна переважно експортувала вольфрам, рибу й іншу сировину.

Поглянемо на компанію Samsung*, яка зараз є одним із провідних експортерів мобільних телефонів, напівпровідників і комп'ютерів

* Кореїською слово Samsung означає «три зірки», те саме значення має і назва вигаданої мною мозамбикської компанії Tres Estrelas. Останнє речення у статті The Economist

у світі. Вона розпочала свою діяльність у 1938 році як компанія, що експортує рибу, овочі та фрукти, за сім років до здобуття Кореєю незалежності від Японії. До 1970-х років головними напрямками діяльності компанії залишалися рафінування цукру й текстиль, які вона почала розвивати в 1950-х роках². Коли Samsung вийшов на ринок напівпровідників, придбавши у 1974 році 50-відсоткову частку в Korea Semiconductor, ніхто не поставився до цього серйозно. Ба більше, до 1977 року компанія навіть не випускала кольорових телевізорів. Коли в 1983 році вона оголосила про свій намір відвоювати частку ринку у великих гравців індустрії напівпровідників, американців та японців, через створення своїх чипів, це майже ні на кого не справило враження.

У день мого народження, 7 жовтня 1963 року, Корея була однією з найбідніших і найжалюгідніших країн світу. Сьогодні ж я — громадянин однієї з найбагатших, якщо взагалі не найбагатшої у світі країни. Упродовж мого життя дохід на душу населення за рівнем купівельної спроможності у Кореї зріс приблизно в 14 разів. Щоб досягти такого самого результату, Великій Британії знадобилося понад 200 років (від кінця XVIII століття і до наших днів), а США — близько 150 років (з 1860-х років)³. Матеріальний прогрес, свідком якого я став до свого п'ятого десятка, порівнянний з тим, якби я був британським пенсіонером, що народився за короля Георга III, або дідусем у США, який з'явився на світ, коли президентом був Авраам Лінкольн.

Будинок, у якому я народився і прожив до 6 років, розташовувався на північно-західній околиці Сеула, столиці Південної Кореї. То був один із тих невеликих будиночків з двома спальнями, які уряд збудував із залученням іноземної допомоги в рамках програми з оновлення застарілого житлового фонду. Будинок був бетонний

за 2061 рік є витвором моєї уяви, але взяте зі справжньої статті The Economist про Samsung під назвою «Краще не буває?» («As good as it gets?») від 13 січня 2005 року: «А що як якийсь маловідомий виробник електроніки десь у Китаї колись вирішить, що якщо Samsung вдалося вийти з низів і досягти вершини, то чом би й собі не спробувати?». 17 років, упродовж яких підрозділ паливних елементів вигаданої мозамбикської компанії зазнавав збитків, — це той самий інвестиційний період, протягом якого зазнавав збитків відділ електроніки Nokia, заснованої у 1960 році.

і погано опалювався, тож узимку було досить холодно — температура у Кореї в зимовий час може знизитися до -15 чи навіть -20 °С. І, звичайно ж, там не було туалету зі змивом: такий привілей могли дозволити собі лише дуже багаті люди.

Проте у моєї сім'ї були й такі зручності, про які інші могли лише мріяти. І все завдяки моєму батькові, який належав до урядової еліти і працював держслужбовцем у Міністерстві фінансів, а під час річного навчання в Гарварді ощадливо відкладав стипендію. У нас був чорно-білий телевізор, який, неначе магнітом, притягував наших сусідів. Друг сім'ї, перспективний молодий стоматолог із клініки Святої Марії, однієї з найбільших у країні, якимось дивним чином примудрявся приходити до нас саме тоді, коли по телебаченню транслювали важливі спортивні матчі, і завжди з причин, начебто ніяк з матчами не пов'язаних. У сучасній Кореї такий фахівець уже міркував би, чи не замінити другий телевізор у спальні на плазмову панель. Мій двоюрідний брат, який тоді щойно переїхав до Сеула із Кванджу, рідного міста мого батька, якось завітав до нас і запитав мою маму, що то за дивна біла шафа стоїть у вітальні. Це був холодильник (кухня була настільки малою, що він там не поміщався). Моя дружина Хі-Чон, яка народилася у Кванджу в 1966 році, розповідала, як їхні сусіди частенько віддавали «на зберігання» своє дорогоцінне м'ясо в холодильник її матері, так наче та була не дружиною успішного лікаря, а очільницею ексклюзивного приватного швейцарського банку.

Маленький бетонний будиночок із чорно-білим телевізором і холодильником може здатися не такою вже й розкішшю, проте для покоління моїх батьків це було здійсненням мрії. На їхню долю випали найбуремніші й найважчі часи: японське колоніальне правління 1910–1945 років, Друга світова війна, розділення країни на Північ і Південь у 1948 році й Корейська війна. Коли я і моя сестра Йон-Хі та брат Ха-Сок скаржилися на їжу, мама називала нас розбещеними. Вона розповідала нам, що в часи, коли вона була нашого віку, діти вважали яечню за щастя. Багато сімей не могли дозволити собі такого, а ті, хто міг купити яйця, відкладали їх для батьків і старших братів, які ходили на роботу. Вона часто згадувала, як розривалося серце, коли її п'ятирічний брат, який голодував під час Корейської

війни, сказав, що почувався б краще, якби міг лише потримати в руках тарілку для рису, хай би й порожню. Так само моєму батькові — чоловікові зі здоровим апетитом і палкому любителю стейків — у роки навчання в школі, які припали на Корейську війну, доводилося виживати на рисі, соєвому соусі, пасті чили та маргарині, який він купував на чорному ринку в солдатів американської армії. Коли батькові було 10 років, він безпорадно спостерігав, як на його очах семирічний брат помирав від дизентерії, смертельної хвороби, практично невідомої в сучасній Кореї.

Минув час, й у 2003 році, коли приїхав на канікули з Кембриджа, я водив свого товариша й керівника Джозефа Стігліца, нобелівського лауреата з економіки, на екскурсію до Національного музею в Сеулі. Ми потрапили на виставку прекрасних чорно-білих фотографій, на яких представники середнього класу Сеула кінця 1950-х — початку 1960-х років займалися своїми справами. Саме таким я і пам'ятав своє дитинство. За мною і Джо стояли дві дівчини років двадцяти. Одна з них вигукнула: «Невже це Корея? Це швидше схоже на В'єтнам!». Між нами була різниця в якихось 20 років, та знайомі для мене ситуації були цілком неймовірними для неї. Я тоді сказав Джо, наскільки мені, як фахівцю з економічного розвитку, «пощастило» жити в часи таких змін. Я відчував себе спеціалістом із середньовічної Англії, який став свідком битви при Гастінгсі, чи астрономом, який здійснив подорож у часи Великого вибуху.

У наступному будинку, де жила наша сім'я впродовж 1969–1981 років у пікові для корейського «економічного дива» часи, був не лише туалет зі змивом, але й система центрального опалення. На жаль, невдовзі після нашого переїзду котел вибухнув і приміщення ледь не згоріло. Та я не скаржуся. Нам пощастило, що він у нас взагалі був: більшість будинків опалювалися вугільними брикетами, через які внаслідок отруєння чадним газом щозими помирили тисячі людей. Але ця історія насправді дає уявлення про стан корейських технологій у ті віддалені, але водночас такі недалекі часи.

У 1970 році я пішов до школи. Це була посередня приватна школа, у кожному класі якої було по 65 учнів. Ми дуже пишалися, що навчаємося там, адже в державній школі, розташованій поруч, було 90 учнів у класі. Минув час, і якось на одному семінарі під час

навчання в Кембриджі я почув, що внаслідок бюджетних обмежень, уведених Міжнародним валютним фондом (детальніше про це згодом), середня кількість учнів у класі в деяких африканських країнах у 1980-х роках зросла від понад 30 до 40 і більше. І саме тоді я зрозумів, наскільки кепською була ситуація в корейських школах у роки мого дитинства, якщо в найпрестижнішій школі навчалося 40 учнів у класі, і всі дивом дивувалися: «Як їм це вдається?». Державні школи в деяких районах, що швидко розвивалися, були забиті вщент: клас міг налічувати до 100 учнів, а вчителі працювали у дві, а часом і в три зміни. Враховуючи це, не дивно, що в школах були дозволені тілесні покарання, а навчання зводилося до зубріння. Певна річ, такі методи мали свої недоліки, проте в 1960-х роках Кореї вдалося забезпечити базовою шестирічною освітою майже кожну дитину.

У 1972 році, коли я навчався у третьому класі, наш шкільний майданчик раптово перетворився на табір для солдатів, які з'явилися там задля попередження студентських демонстрацій проти введення воєнного стану, що його оголосив президент країни, колишній генерал Пак Чон-Хі. На щастя, вони не планували забирати мене чи моїх друзів. Звісно, корейські діти відомі своїми ранніми успіхами в навчанні, проте конституційна політика, відверто кажучи, це трохи занадто для дев'ятирічок. Моя школа розташовувалася при університеті, і солдати були там через студентів-бунтівників. Саме корейські студенти, які були сумлінням нації впродовж лихоліття військової диктатури, також відіграли провідну роль у її поваленні в 1987 році.

Прийшовши до влади в 1961 році в результаті військового перевороту, генерал Пак змінив військову форму на цивільний костюм і тричі поспіль здобував перемогу на виборах. Його перемоги були зумовлені його успіхами у створенні державного «економічного дива» за допомогою п'ятирічних планів економічного розвитку. Втім, не меншу роль відігравали і фальсифікації на виборах та брудні політичні маніпуляції. Його третій і, як вважалося, останній термін перебування на посту президента мав закінчитися в 1974 році, але Пак не міг поступитися владою просто так. У середині цього строку він інсценував те, що в латиноамериканських країнах називають «автопереворотом»: розпустив парламент і встановив фактично

шахрайську систему виборів, яка мала гарантувати йому довічне президентство. На своє виправдання він заявив, що «країна не може дозволити собі демократичний хаос». Людям розповідали про необхідність захисту від північнокорейського комунізму та прискорення економічного розвитку. Своєю метою Пак проголосив підвищення середнього доходу на душу населення Південної Кореї до 1000 доларів до 1981 року, що було сприйняте як надто амбітна заява на межі фантастики.

У 1973 році президент розгорнув ще одну амбітну програму — з індустріалізації важкої та хімічної промисловості. Було введено в експлуатацію перший сталеливарний завод і сучасний суднобудівний завод. З потокової лінії зійшли перші місцеві автомобілі, зібрані переважно з імпортованих запчастин. З'явилися нові компанії, що спеціалізувалися у сфері електроніки, машинобудування, хімічної промисловості та в інших прогресивних виробничих галузях. Упродовж цього періоду, з 1972 по 1979 рік, середньорічний дохід на душу населення зріс феноменально — у понад 5 разів (у доларах США). Мета Пака, яка здавалася фантастичною, дохід у 1000 доларів на душу населення, насправді була досягнута на 4 роки раніше запланованого терміну. Експорт зростав іще швидше: у період з 1972 по 1979 рік збільшився у 9 разів (у доларах США)⁴.

Нестримне прагнення країни до економічного розвитку відобразилося і в освіті. Нас навчали, що повідомляти про всіх, хто палить цигарки іноземного виробництва, — наш патріотичний обов'язок. Країні був потрібний кожен долар, зароблений на експорті, щоб імпортувати машини та інше технологічне обладнання для розвитку власної промисловості. Іноземна валюта насправді вважалася потом і кров'ю наших «індустріальних солдатів», що вели експортну війну на підприємствах. Ті, хто витрачав її на всілякі дурниці, як-от іноземні цигарки, придбані нелегально, вважалися «зрадниками». Щоправда, я не дуже вірю, що будь-хто з моїх друзів дійсно повідомляв про такі «зради». Проте щоразу, коли діти приходили в гості до своїх друзів і бачили там іноземні цигарки, спрацьовував «народний телеграф». До батька мого товариша, а палили тоді майже всі чоловіки, одного дня почали ставитися як до недостатньо патріотичної і відтак аморальної особи, мало не злочинця.